

Bachelorwerkstuk

Moderne economische structuren in Holland binnen een premodern Europa

Door: Kasper Faber
s3048187

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Aanloop naar de Gouden Eeuw	6
Agrarische ontwikkelingen	6
Stedelijke ontwikkeling, handel en het <i>gateway</i> -systeem	8
Economische groei en de Gouden Eeuw	11
Politieke ontwikkelingen in Europa en de Republiek	11
Een complex en hoogontwikkeld financieel systeem	12
Het belang van de Zuid-Nederlandse immigratie	13
Investeringen in de nieuwe handel	14
Stedelijke samenleving en de ontwikkeling van de lonen	15
Energieverbruik en technologische innovatie	17
Het doorbreken van Malthusiaanse spanningen en bestaanscrises	19
Conclusie	21
Literatuurlijst	23

Inleiding

De Gouden Eeuw staat voor veel mensen als een vroeg hoogtepunt van Nederlandse handel. Een unicum in een vroegmoderne wereld, waarin de Nederlanders voor één keer een dominante positie innamen in de wereld. De motor achter het succes was ongetwijfeld Holland en het hart binnen dit geheel was de stad Amsterdam. De stad aan het IJ als centrum voor de wereldhandel, de stad waar alles te krijgen was en men in een vergevorderd stadium van ontwikkeling leefde. Dit discours heeft lang gedomineerd met betrekking tot de ontwikkeling van Nederland. Al vanaf vroeg in de geschiedschrijving is er belangstelling gekomen voor de snelle en ongekend grote expansie aan het einde van de 16^e eeuw. Het is echter in recente tijden dat het historiografische debat weer is opgeleefd en er ruimte is gekomen voor nieuwe vragen. In hoeverre is de economie in Holland van ca. 1550 tot ca. 1650 modern te noemen? Hiervoor moet er gekeken worden naar de moderne structuren binnen de economie van de Lage Landen. Daarnaast moet er gekeken worden naar middeleeuwse structuren die voortleven in de vroegmoderne periode. Ook de periode ná de Gouden Eeuw is relevant om te bekijken in hoeverre de moderne structuren stand weten te houden in een lange depressie. Het vaststellen van een periode om te onderzoeken is lastig gebleken. Een bevredigend eind- en beginpunt heb ik niet kunnen vinden, waardoor de periodisering van ca. 1550 tot ca. 1650 loopt. Er zullen enkele noodzakelijke voorwaarden van voor 1550 voorbij komen en ook enkele relevante ontwikkelingen die na 1650 plaatsvinden, maar binnen deze periode vallen wel de meeste en belangrijkste ontwikkelingen.

Vanaf de vroege geschiedschrijving over de Gouden Eeuw heerste de gedachte dat het succes van Amsterdam te danken was aan de val van Antwerpen. Doordat die stad in de handen van de Spanjaarden viel en daarmee de Schelde werd afgesneden voor handelsverkeer, trokken veel kooplieden van Antwerpen naar Amsterdam, om daar hun handelspraktijken, die ze geleerd hadden in Antwerpen, voort te zetten in hun nieuwe thuisstad. Oscar Gelderblom en Clé Lesger wijzen beiden op hun eigen manier op de gebrekkige verklaringsstructuur van deze theorie en komen met nieuwe inzichten om de groei van Amsterdam te verklaren. Gelderblom heeft geschiedenis gestudeerd aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam en is vervolgens in Utrecht gepromoveerd met zijn thesis: ‘Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt (1578-1630)’. Sinds 2014 is hij Professor Financiële Geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht. Hij probeert aan de hand van archiefstukken een verklaring te zoeken voor het succes van de handelselite in Amsterdam. Daarbij ligt het zwaartepunt op de rol van de immigranten vanuit de Zuidelijke Nederlanden. Clé Lesger bouwt hierop verder,

maar gebruikt een andere insteek. Lesger heeft aan de Universiteit van Amsterdam economische en sociale geschiedenis gestudeerd en is daar ook gepromoveerd met zijn thesis over de ontwikkeling van de huishouden van Amsterdam van 1550 tot 1850. In het perspectief van deze bachelorscriptie is de belangrijkste publicatie zijn boek 'Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand : kooplieden, commerciële expansie en de verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden 1550-1630'. Hierin bouwt hij voort op Gelderblom omdat hij de verklaring van een verschuiving van het belangrijkste handelscentrum van de wereld van Antwerpen naar Amsterdam een te krappe verklaring vindt. Hierin volgt hij een deel Gelderblom, maar voegt ook een nieuwe dimensie aan het debat toe.

De belangstelling voor de Nederlandse Gouden Eeuw blijft niet beperkt tot de economische historici, maar vindt ook aftrek bij politieke historici. Hierin is Jonathan Israel de belangrijkste. Hij studeerde aan verschillende Engelse universiteiten en promoveerde uiteindelijk aan de Universiteit van Oxford. Daarnaast is hij professor Nederlandse Geschiedenis en Instellingen aan de Universiteit van Londen geweest. Sinds 2001 is hij professor aan de school voor historische studies bij Princeton in New Jersey. Hij wordt gezien als een van de leidende autoriteiten op het gebied van de Verlichting, waarin hij betoogt dat deze aan het einde van de 17^e eeuw zich in Nederland (en dan met name rond de persoon van Spinoza) afspeelde. Binnen het kader van de Nederlandse handel heeft hij in 1989 een boek gepubliceerd over de 'Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740'. In 1995 verscheen zijn grote werk over de Nederlandse Republiek tijdens de Gouden Eeuw in het boek: 'The Dutch Republic: Its rise, greatness and fall, 1477-1806'. Hierin beschrijft hij gedetailleerd welke voorwaarden er allemaal noodzakelijk en voldoende zijn om een verklaring te geven voor de Nederlandse dominante positie binnen de wereldpolitiek. Ook Gelderblom kijkt als redacteur in het boek: 'The political economy of the Dutch Republic' naar de invloed van de politieke organisatie op de succesvolle Nederlandse Gouden Eeuw.

Een belangrijke andere invalshoek komt uit het werk van Karel Davids. Davids is professor Economische en Sociale Geschiedenis aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Zijn werk 'The rise and decline of Dutch technological leadership' behandelt de technologische ontwikkeling binnen het economisch kader. Aan de hand van technologische innovatie verklaart hij de Nederlandse groei en brengt enkele voorwaarden in beeld voor de term moderne economische groei.

Naast de politieke invloed zijn er ook belangrijke werken verschenen over de economische structuren van de Republiek. Hierin zijn de werken van Jan de Vries het meest toonaangevend.

Jan de Vries is een Amerikaan met Nederlandse voorouders, die heeft gestudeerd aan Columbia University en is gepromoveerd aan Yale. Momenteel is hij professor bij Europese economische geschiedenis aan de universiteit van Berkeley. In zijn werk met Ad van der Wouden (1932 – 2008), die hoogleraar Agrarische Geschiedenis aan de Landbouwhogeschool Wageningen was, bekijkt De Vries de lange economische structuren van de Nederlanden. Het boek ‘Nederland 1500-1815 : De eerste ronde van economische groei’ is dan ook een van de hoofdwerken op het gebied van de ontwikkeling van de Nederlandse economie. Hierin zetten ze op zeer uitvoerige wijze de economie van de Nederlanden uiteen en komen vervolgens tot de conclusie dat er sprake was van de eerste moderne economie. De Vries heeft daarnaast ook in zijn eigen werk over agrarische economie geschreven in ‘The Dutch rural economy in the Golden Age, 1500-1700’.

Het verwerken van bovenstaande werken was lastig, aangezien ze allemaal een ander (belangrijk) facet van de Nederlandse economie belichten en zich niet enkel beperken tot de economie. Alle werken afzonderlijk zijn slechts een klein gedeelte van het grotere verhaal dat nodig is om de economie en expansie in de tweede helft van de 16^e eeuw te doorgronden en een uitspraak te kunnen doen over hoe modern die economie was. Aan de hand van een korte algemene ontstaansgeschiedenis van de Republiek, zal een beeld worden geschetst van de sociale en demografische omstandigheden vóór 1550. Daarna komen de verschillende aspecten van de economie aan bod. Aspecten die zowel in het voordeel als in het nadeel spreken van een moderne economie. Vervolgens wordt er in de conclusie aandacht besteed aan de term modern en zal deze term geplaatst worden in een historiografisch en geschiedfilosofisch kader. Tot slot wordt teruggekomen op de onderzoeksvraag: in hoeverre is de Hollandse economie van 1550-1650 modern te noemen?

De aanloop naar de Gouden Eeuw

Agrarische ontwikkelingen

In de klassieke literatuur wordt de Nederlandse groei vaak als voorbeeld gesteld van een eerste moderne economische groei. Als naar de late middeleeuwen gekeken wordt zijn er echter nog maar weinig aanwijzingen te vinden voor een dergelijke expansie. En later, binnen het Habsburgse Rijk, lag het zwaartepunt van dat Rijk niet in Holland, maar in de zuidelijke provincies als Vlaanderen en Brabant, met als centrum Antwerpen. Het is echter te kort door de bocht om pas in de 16^e eeuw naar Holland te kijken, omdat zich al eerder ontwikkelingen tonen die de basis hebben gelegd voor de latere groei. Vanaf tweede helft van de 14^e eeuw was Holland namelijk al bezig de noordelijke gewesten van de latere Republiek in economisch en politiek opzicht aan zich te onderwerpen.¹ Toch liep aan het einde van de 15^e eeuw Holland qua handel behoorlijk achter op zijn zuidelijke concurrenten. Er waren echter wel een aantal zaken die hielpen Holland later zo'n dominante positie te verwerven. De evenredige verdeling van de steden was gunstig voor sociale rust. Ook is er vanaf 1400 een toenemend aantal schepen te zien die naar het Oostzeegebied en Frankrijk of Portugal varen. Dit was noodzakelijk door de problemen die waren ontstaan binnen de landbouw. Het Hollandse landschap is in de late middeleeuwen niet erg gunstig voor zware akkerbouw, aangezien de grond erg arbeidsintensief is en relatief weinig oplevert. Door graan uit het Oostzeegebied te importeren was het mogelijk om over te gaan op veeteelt in plaats van akkerbouw. Dit leidde tot minder werk op het land, dat weer leidde tot een grotere verstedelijking. De Nederlanden kenden al vanaf de 16^e eeuw een ongekende hoge graad van urbanisering. Volgens Israel leidde de verstedelijking tot een grotere export. Hij betoogt verder dat er al vanaf het einde van de 15^e eeuw een economische stad was, met een afhankelijk achterland. Dit zorgde voor een verschuiving van het economisch blikveld naar de Oostzee en de Hanze steden. Al deze ontwikkelingen moeten echter geen afbreuk doen aan het feit dat tijdens de Bourgondische Nederlanden het economisch zwaartepunt en de bloeitijd bij de Zuidelijke Nederlanden lag.²

Hoe komt het dat er in de Noordelijke Nederlanden zo'n hoge graad van urbanisatie was? Dit wordt vaak gezocht in het feit dat er nooit sterke feodale systemen hebben bestaan in de Nederlanden. Volgens Israel begint dit proces al in de 12^e en 13^e eeuw, wanneer er nieuwe gebieden ontgonnen worden en vervolgens gekoloniseerd. De koloniseerders kregen gunstige

¹ Jonathan Israel, *De republiek 1477-1806, Deel I: tot 1647* (Franeker, 1996), 2-14.

² Israel, *De republiek*, 15-22.

voorwaarden voor het bewerken van het land. Rond 1500 was dan ook het grootste deel van de boeren vrij en vooral boven de rivieren de Rijn, Waal en Maas, bestond een wezenlijk andere situatie dan in de rest van Europa. De Vries en Van der Woude beschrijven dit als een samenloop in de tijd van min of meer causale ontwikkelingen en hun samenkomen in een geografisch gebied, dat reeds zijn eigen structuren had.³ De adel bezitte slechts een klein percentage van de beschikbare landbouwgronden. Stadsbewoners hadden in sommige gevallen zelfs meer grond in bezit dan de adel. Dit kwam door de grote investeringen van stadsbewoners in landaanwinning. De geografische ligging bood kansen voor de investeringen op drie punten: de landaanwinning en ontginning, de verkeersverbindingen en de energiewinning. Stedelijke elite investeerde graag in deze zaken, omdat door de Malthusiaanse spanningen de landprijzen aardig omhoog waren gegaan.⁴ De landbouw leverde inmiddels ook veel op en er was een grote variatie door de Noordelijke Nederlanden te zien. Dit kwam door wat Israel een agrarische revolutie noemt. Er waren al veel afwatertechnieken door de dijken, windmolens en kanalen. Daarnaast was het intensieve gebruik van mest een belangrijke factor in de hoge opbrengsten van het land.⁵ De import van graan was belangrijk voor de specialisatie van de agrarische sector. Dit leidde tot een afname van de akkerbouw en een toename van de zuivelproductie, dat weer een belangrijk export product werd van de Nederlanden. Dit zorgde voor een relatief marktgerichte agrarische sector. Ook de industriële agrarische grondstoffen werden belangrijker door de grote afname van provincies als Vlaanderen en Brabant. Zelfs met de snelle groei van de steden in de vroege 16^e eeuw, groeide de plattelandsbevolking nog sneller. Dit is volgens Israel te verklaren door de grote mate van specialisatie, door de import van Oostzee graan. Dit zorgde vervolgens voor een plattelands proletariaat dat langzaam werkzaam werd in de zeevaart, maar ook in de dijkenbouw en andere activiteiten die boeren eerst combineerden met het bebouwen van hun land.⁶ De Vries en Van der Woude geven nog een andere verklaring voor de hoge graad van urbanisatie. Zij zien juist de verstedelijking als het gevolg van een crisis op het platteland. Er werden zeker in de late middeleeuwen niet structureel hoge winsten behaald op het platteland. Uit armoede trok men naar de steden. Hiervoor was de afwezigheid van sterke feodale structuren wel noodzakelijk.⁷

³ Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815 : De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995), 45

⁴ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 45-48

⁵ Israel, *De republiek*, 113-118.

⁶ Israel, *De republiek*, 119; Bas van Bavel, 'Rural development and landownership in Holland, c. 1400-1650', in: Oscar Gelderblom (red.), *The political economy of the Dutch republic* (Cornwall 2009), 167-168.

⁷ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 32, 35

Stedelijke ontwikkeling, handel en het gateway-systeem

De Vries en Van der Woude plaatsen een belangrijke voetnoot bij het beeld dat al gauw ontstaat van de Hollandse agrarische sector. Zeker vóór de grote groei van de jaren '90 van de 16^e eeuw, waren veel boeren vooral bezig te overleven. Ze produceerden weliswaar voor een groeiende geld- en markteconomie, maar ontplooiden daarbij tal van nevenactiviteiten om rond te kunnen komen. Overschotten werden verhandeld voor geld, waarmee ze vervolgens graan kochten om zelf te kunnen overleven. Deze manier van produceren was in het grootste gedeelte van de 16^e eeuw geen vetpot, maar biedt wel de noodzakelijke voorwaarde van een relatief gespecialiseerde agrarische sector.⁸

De hoge verstedelijking en de lage bevolkingsdichtheid waren belangrijk voor het staatsbestel en de samenleving van Holland. Het zorgde namelijk voor een goede spreiding van rijkdom en economische macht, waarbinnen de grote centra afhankelijk waren van buitenhavens en stapelplaatsen. Er was dus een nauw samenhangend economisch systeem ontstaan in de kerngewesten van de latere Republiek, Holland en Zeeland. Er was ook een belangrijk verschil tussen het Noorden en het Zuiden van de Nederlanden. Het Noorden handelde vaak in bulkgoederen als graan en hout, terwijl het Zuiden in rijke goederen, of de *rich trades*, als zijde en specerijen handelde. Amsterdam was daarmee ook duidelijk een stapelplaats voor deze bulkgoederen, waar mensen konden komen om ze vervolgens op te kopen en door te voeren. Ook de vloot van Holland of Amsterdam was uitzonderlijk groot, deze bestond uit zo'n 1800 zeewaardige schepen. Ter vergelijking: Antwerpen beschikte over ongeveer 500 zeewaardige schepen. De ontwikkeling van het "fluit" schip is hierin zeer belangrijk. Deze was zeer geschikt om tegen lage kosten grote hoeveelheden bulkgoederen te vervoeren. De grootte van de vloot werd mogelijk gemaakt door de manier van investeren die gebruikelijk was in de Noordelijke Nederlanden. Veel kleine kooplieden kochten een deel (part) van het schip. Door middel van deze partenrederij werden de kosten en de risico's gedeeld.⁹ Hierbij moet echter wel een kanttekening gemaakt worden. Terwijl het de zeegewesten zeer voor de wind ging, raakten de landgewesten (Drenthe, Overijssel, Gelderland) achter in de ontwikkeling. Waar er groei in het westen plaatsvindt, vindt er stagnatie plaats bij de oostelijke gebieden. In deze situatie in het Westen liggen volgens Israel, De Vries en Van der Woude en Gelderblom de oorzaken en

⁸ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 236-238

⁹ Israel, *De republiek*, 122-125.

voldoende voorwaarden voor de latere expansie. Israel ziet echter ook dat er belangrijke veranderingen plaatsvinden vanaf het uitbreken van de Opstand rond de helft van de 16e eeuw. Clé Lesger plaatst bij deze ontwikkeling een belangrijk en groot vraagteken. In eerste instantie is er teveel nadruk gelegd op het simpelweg verschuiven van het centrum van Europese handel van Antwerpen naar Amsterdam. In latere werken wordt er in zijn ogen teveel aandacht besteed aan de endogene ontwikkelingen van Holland, die een onomkeerbaar proces hadden ingezet waarbij Amsterdam uiteindelijk Antwerpen zou verdringen als centrum van de Europese handel. Hierbij is het grootste verschil tussen de twee steden dat de handel in Antwerpen passief, terwijl de Amsterdamse handel actief zou zijn. Dit laatste model is volgens hem veel te deterministisch. Het juiste verklaringsmodel moet gezocht worden in een combinatie van beide oorspronkelijke modellen.¹⁰ Hij constateert tevens de hoge mate van urbanisatie aan het einde van de middeleeuwen, maar zoekt de verklaring in de lage arbeidskosten in de provincies Vlaanderen, Brabant en Amsterdam die leidde tot specialisatie. Voor die specialisatie zijn twee voorwaarden noodzakelijk: er moest vraag zijn naar de producten en er moest handel zijn tussen verschillende regio's. Hij behandelt deze interregionale handel door middel van zijn eigen *gateway*-systeem. Verschillende havens vertolkten verschillende *gateways* voor verschillende producten, maar ze waren wel allemaal met elkaar verbonden in het grote *gateway*-systeem.¹¹ De structuur van deze economie is dus een stuk complexer, meer gedifferentieerd en gespecialiseerder dan enkel de aanname dat alleen Antwerpen of Amsterdam voldoende zouden zijn om het systeem in stand te houden. Verschillende kleine en grote havens passen binnen dit systeem en hebben hun eigen rol binnen het grotere, constant veranderende systeem.¹² Lesger stelt dat de Antwerpse handel een verkeerde term is en dat vanwege de passiviteit van deze handel beter gesproken kan worden van de handel in Antwerpen. Hij stelt echter dat de handel van Amsterdam niet verschilde met deze Antwerpse manier van handelen, aangezien naar schatting slechts 50% van de handelaren Amsterdams was. Hierbij hanteert hij de welbekende Hollandse partenrederij als vreemde handelaar binnen Amsterdam. Hij schaaft daarmee de Amsterdamse handel even passief als de Antwerpse handel. Er zijn echter een aantal verschillen. Hoewel slechts 50% van de Amsterdamse handel door Amsterdammers bedreven

¹⁰ Clé Lesger, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand : Koopliden, commerciële expansie en veranderingen in de ruimtelijke economie van de Nederlanden ca.1550-ca.1630* (Hilversum, 2001), 5-20

¹¹ Lesger, *Handel in Amsterdam*, 24-31

¹² Lesger, *Handel in Amsterdam*, 31-50

werd, is dit nog steeds het dubbele van het aandeel dat Antwerpse handelaren in Antwerpen hadden (slechts 25%). De conclusie van passiviteit lijkt dus niet helemaal juist.¹³

Lesger werpt ook belangrijke bezwaren op bij het feit dat Amsterdam altijd als stapelmarkt gezien wordt. Uit zijn onderzoek van de archieven en registers blijkt dat inderdaad slechts een klein deel van de totale import weer geëxporteerd wordt. Er is wel voor een deel een stapelfunctie, maar die is niet zo groot als in eerdere literatuur beweerd werd en er is volgens hem al helemaal geen sprake van een graanshuur van Europa.¹⁴ Amsterdam is de noordelijke spil in het *gateway*-systeem van de Nederlanden, waar producten binnenkwamen en soms ook doorgevoerd werden naar andere havens binnen het *gateway*-systeem. Amsterdam was vooral een intermediair waar mensen samen kwamen om handel te drijven.¹⁵

¹³ Lesger, *Handel in Amsterdam*, 50-64

¹⁴ Lesger, *Handel in Amsterdam*, 66-82

¹⁵ Lesger, *Handel in Amsterdam*, 82-88

Economische groei en de Gouden Eeuw

Politieke ontwikkelingen in Europa en de Republiek

Vanaf de late jaren '80 van de 16^e eeuw is een duidelijke verandering te zien in de Hollandse economie. De opkomst van de hoogwaardige handel (*rich trades*) wordt hier vaak als reden gegeven. De Vries geeft nog een andere verklaring, namelijk de politieke onrust in de rest van Europa. De Republiek blijft vrijwel buiten schot van deze marktversturende ontwikkelingen. Hij wijst op het feit dat na de stabilisatie in Europa, Holland in rap tempo voorbijgestreefd wordt door naties als Frankrijk en Engeland. De gunstige politieke verhouding is echter één van de vele factoren in een groot samenspel van factoren, die er voor gezorgd hebben dat de economie zo tot bloei heeft kunnen komen.¹⁶

De opkomst van de rijke handel is in zekere zin ook een gevolg van politieke ontwikkelingen, namelijk de val van Antwerpen, dat heroverd werd door de Spanjaarden in 1585. Toen de inwoners van Antwerpen op massale schaal emigreerden, kwamen er veel immigranten in de Noordelijke Nederlanden terecht en zij namen kennis en kapitaal mee om de nieuwe handel op te zetten in Amsterdam. Dit leidde ook tot de opkomst van de verwerkingsindustriën en gaf in het algemeen een grote industriële impuls aan de Noordelijke Nederlanden. Israel noemt een aantal belangrijke voorwaarden voor deze grote verandering van de economie vanaf ca. 1590. Er was stabilisatie nodig binnen de opstandige gewesten, die kwam vanaf 1589 door het besluit als Republiek verder te gaan. Daarnaast waren er strategische overwinningen en een vorming van een grens in plaats van een front. Dit garandeerde uiteindelijk het voortbestaan van de pas ontstane Republiek, met Holland aan de leiding. De grensvorming leidde tevens tot de heropening van de Duitse rivieren en daarmee het Duitse achterland. De stroom immigranten vanuit Antwerpen bracht zoals eerder gezegd de nodige kennis en kapitaal mee, die in Holland direct ingezet kon worden. Ook de blokkade van de Vlaamse kust zorgde uiteindelijk voor een zekerder bestaan van de Republiek. Israel meent dat deze voorwaarden leidde tot een explosieve groei en dat Amsterdam uiteindelijk het centrum van de Europese handel wordt en daarmee een overwicht in de wereldhandel zou krijgen dat een halve eeuw zou duren. Vooral het ontwikkelingstempo is uitzonderlijk te noemen en zorgde voor een opbloei van de stedelijke beschaving.¹⁷ Lesger heeft ook hierover een belangrijke toevoeging aan het historiografische debat. Hij hecht veel waarde aan de Opstand en de verstrekkende gevolgen hiervan. Hij bepleit

¹⁶ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 399-402

¹⁷ Israel, *De republiek*, 337-338.

dat de Opstand zijn definitieve karakter krijgt wanneer Antwerpen wordt ingenomen en er een echte grens ontstaat tussen Noord- en Zuid-Nederland. Dit verstoort het *gateway*-systeem in een dergelijke mate dat er sprake is van het ontstaan van een nieuw *gateway*-systeem. Daar is Antwerpen nu van afgesloten en gaat daarmee haar ondergang te gemoet. Amsterdam wordt de nieuwe en belangrijkste *gateway* in het nieuwe systeem.¹⁸

Een complex en hoogontwikkeld financieel systeem

De Vries vindt het niet voldoende om te stellen dat immigranten zorgden voor voldoende kapitaal om investeringen te doen. Het was natuurlijk een belangrijk onderdeel in het proces, maar het was afzonderlijk niet voldoende om de groeiende economie in een stroomversnelling te laten komen. Daarvoor was er een goed en modern financieel systeem nodig. De ruimte beperkt om hier zeer technisch en diep op in te gaan, maar De Vries en Van der Woude stellen een aantal voorwaarden voor de ontwikkeling van investeringen en een geldeconomie. Allereerst is het gebruik van geld noodzakelijk. Hiervoor zijn een waardevaste munt en mogelijkheden vreemde valuta om te wisselen belangrijk. Om dit mogelijk te maken waren er wisselbrieven, die ingeruild konden worden bij de Wisselbank, om er geld voor terug te krijgen. Dit bevorderde de handel aanzienlijk. De stapelmarkt deed voor een groot deel de rest. Omdat er volgens De Vries altijd van alles te kopen was in Amsterdam, kwamen hier kapitaalkrachtige kooplui op af. Een niet onbelangrijke factor is de handel in aandelen geweest. Niet alleen werden risico's van investeren kleiner, de handel van aandelen an sich zorgde in bepaalde periodes voor grote winst. Daar kwam nog eens bij dat de provincie Holland makkelijk aan geld kwam. Door het belastingstelsel zo in te richten dat de opbrengsten daarvan de rente over de staatsschuld kon betalen, kon er makkelijk kapitaal aangetrokken worden. Dit kon vervolgens geïnvesteerd worden in het leger, maar ook in grote werken. Dit wordt ook onderschreven door Gelderblom. De efficiënte overheidsfinanciën leidden tot een voorsprong op de rest van Europa.¹⁹ Al deze ontwikkelingen waren niet mogelijk geweest zonder goede ontwikkeling van de geldeconomie.²⁰ Marjolein 't Hart onderschrijft deze ontwikkeling van de geldeconomie. Daarnaast wijst ze op de uitgebreide manieren van geld ophalen door middel van de lijfrente,

¹⁸ Lesger, *Handel in Amsterdam*, 103-125

¹⁹ Oscar Gelderblom (red.), *The political economy of the Dutch republic* (Cornwall, 2009), 1-10

²⁰ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 107-197

losrente en de obligaties. Dit lijkt in grote mate op een versimpelde versie of vroege voorloper van het huidige financiële systeem in de Westerse wereld.²¹

Het belang van Zuid-Nederlandse immigratie

Israel benadrukt nogmaals het belang van de immigratie vanuit de Zuidelijke Nederlanden. Zij namen de kennis en middelen mee zodat Amsterdam zich ook in de rijke handel kon mengen. Door de traditionele handel van Amsterdam in de bulkgoederen, leidde dit niet tot frictie. De import van graan uit het Oostzeegebied zorgde voor voldoende voedsel en de onteigende kloosters boden genoeg onderdak. Volgens Israel was er geen succes geweest van Amsterdam, als niet óók in de rijke handel geïnvesteerd werd en dit werd voornamelijk gedaan door Zuid-Nederlanders.²² De Vries en Gelderblom wijken af van deze visie. Zij beschouwen de immigratie van Zuid-Nederlanders als belangrijk, maar de Amsterdamse stapelmarkt was zelf ook klaar voor de grote expansie. Zonder Amsterdams grote arbeidsaanbod, efficiënt werkende markt, lage transactiekosten en het elastische aanbod van scheepsruimte, hadden de Zuid-Nederlandse investeringen niet het verschil kunnen maken. Niet alleen de Zuid-Nederlanders investeerden, ook door de reeds groeiende winsten van traditionele Amsterdamse handel kon men meer investeringen doen, waardoor de handel zich uitbreidde tot Afrika, Azië en de Amerika's. Het groeiende succes leidde vervolgens tot een nog grotere aantrekkingskracht en specialisatie.²³ Gelderblom gaat verder door in zijn onderzoek de focus te leggen op wélke handelaren naar Amsterdam kwamen. Hij vindt de verklaring van een verschuiving van het machtscentrum binnen de wereldhandel onvoldoende en zoekt zijn verklaring dan ook in de politiek economische structuur van Holland.²⁴ Uit zijn onderzoek blijkt dat het aandeel in aantal van de Noord-Nederlandse kooplieden tweemaal zo groot was als het aandeel van de Zuid-Nederlanders. Het gaat dan puur om het aantal actieve kooplieden, niet om het volume waar ze in handelden of het vermogen dat ze vertegenwoordigden. Daarnaast blijkt dat veel kooplieden op jonge leeftijd al naar Amsterdam vertrekken en in mindere mate de grote, gevestigde kooplieden met veel kapitaal. Het kapitaal dat de Zuid-Nederlandse koopman in Amsterdam tot zijn beschikking heeft komt voornamelijk voort uit de winstgevende handel die ze in Amsterdam

²¹ Marjolein 't Hart, 'Mutual advantages: state bankers as brokers between the City of Amsterdam and the Dutch republic', in: Oscar Gelderblom (red.), *The political economy of the Dutch republic* (Cornwall, 2009), 115-142

²² Israel, *De republiek*, 338-341.

²³ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 761-769

²⁴ Oscar Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt* (Hilversum, 2000), 77-108

ontplooiën. Wat wel belangrijk is, is het netwerk waar deze Zuid-Nederlandse koopmannen deel van uitmaakten.²⁵ In zijn conclusie maakt hij duidelijk dat de rol van de Zuid-Nederlandse kooplieden een onderdeel is geweest van een grote legpuzzel die op het juiste moment, op de juiste manier in elkaar viel. Het stukje was in zijn ogen niet eens noodzakelijk voor de successen die de economie van de Noordelijke Nederlanden later kende. Hij verwerpt ook de notie van de verschuiving van de wereldmacht binnen de handel van Antwerpen naar Amsterdam.²⁶

Lesger is het kortgezegd oneens met De Vries en Gelderblom. Hij stelt veel belang aan de immigratie van Zuid-Nederlanders. Aan de hand van gegevens laat hij zien dat er binnen korte tijd een veel groter vermogen aanwezig is bij de Zuid-Nederlandse kooplieden. De handelaren mochten dan wel jong zijn voordat ze naar Amsterdam kwamen, door de gescheide structuur van de samenleving bleven ze voornamelijk binnen hun eigen handelsnetwerk. En dit handelsnetwerk was erg uitgebreid en leunde zwaar op familiestructuren en kringen van vertrouwelingen. Bovendien waren ze naar ratio van hun absolute aantallen oververtegenwoordigd in de *rich trades*. De Amsterdamse handelaren waren ondervertegenwoordigd in de nieuwe handel en compenseerden dit door meer bestuurlijke functies op te nemen. De opvallend lange segregatie van beide groepen onderschrijft Lesgers conclusie dat het een belangrijke toevoeging was aan de Amsterdamse economie, die voornamelijk door Zuid-Nederlanders is opgezet.²⁷

Investerings in de nieuwe handel

Het moderne karakter van deze economie kan teruggevonden worden bij de grootschalige investeringen die werden gedaan. Deze werden in eerste instantie gedaan in de rijke handel, om die handelstak op te zetten. De investeringen en gunstige geografische ligging zorgde voor een leidende positie in de handel tussen producten uit het zuiden en het noorden. Hiermee veroverde Amsterdam ook het oostzeegebied voor de rijke handel. Dit leidde tevens tot een opbloei van de industrie, omdat er vanuit alle delen van de wereld grondstoffen en halffabrikaten aangevoerd werden. Deze werden in Nederland verwerkt en vervolgens geëxporteerd naar grote delen van de wereld. Voor de handel met het zuiden bleven ze wel afhankelijk van Spanje en Portugal. Door een nieuw embargo van de Spaanse koning op de handel met het Iberisch

²⁵ Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden*, 115-122

²⁶ Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden*, 242-249

²⁷ Lesger, *Handel in Amsterdam*, 138-181.

schiereiland werd het startsein gegeven om zelf op zoek te gaan naar routes naar Oost- en West-Indië.²⁸ De uitbreiding van koloniale gebieden moest volgens de politieke machthebbers gebeuren door het uitvaardigen van een monopolie. Dat was voor alle partijen voordeliger en zorgde voor een zekere invloed van de politiek op de economische ontwikkeling. De oprichting van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) is op zichzelf niet uniek. Wat wel uniek was, waren de aandelen die werden uitgegeven en die vrij verhandeld konden worden op de beurs van Amsterdam. Hiervoor was de hierboven beschreven ontwikkeling van de geldeconomie noodzakelijk. Helemaal vrij spel had de VOC ook weer niet, want formeel stond zij onder controle bij de Staten-Generaal. Door de grote eigen politieke macht had ze echter wel erg veel speelruimte. De machthebber binnen de koloniale gebieden van de VOC was de Gouverneur Generaal. De aanstelling van deze persoon duidt op een vergevorderde ontwikkeling van de moderne stedelijke cultuur. Hier werden doorgaans de personen aangesteld die zich bewezen hadden capabel te zijn. Afkomst en sociale status waren hierbij minder van belang.²⁹

Het inzicht van de vroege leiders van de VOC, geeft aan hoe goed ze de markt begrepen en de kansen moesten pakken om winst te maken. De uitgifte van aandelen zorgde ervoor dat er niet direct dividend uitgekeerd hoefde te worden, doordat de aandelen verhandeld konden worden op de beurs. Door de winst binnen het bedrijf te houden kon er geherinvesteerd worden in nieuwe schepen. Dit leidde tot hoge schulden, maar ook tot een enorm winstpotentieel, dat na 1630 ook waargemaakt werd. Investeerders die vanaf het eerste moment hadden geïnvesteerd en nooit hun aandelen verkocht hadden, profiteerden hier enorm van. Het inzicht van deze leiders, leidde dus tot vergrote investeringsmogelijkheden en uiteindelijk exponentiële groei en hoge winsten.³⁰

Stedelijke samenleving en de ontwikkeling van de lonen

De groei van steden in deze vroegmoderne periode moet vrijwel altijd het gevolg zijn geweest van een grote immigratiestroom. Deze immigratie kwam zowel vanuit het buitenland, als van het platteland. In Holland is een stijging van zowel de agrarische bevolking als de stedelijke bevolking waar te nemen. Van 1514 tot 1622 stijgt de stedelijke bevolking van 140.000 tot

²⁸ Israel, *De republiek*, 343-344.

²⁹ Israel, *De republiek*, 350-354.

³⁰ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 450-456

400.000, terwijl de agrarische bevolking groeit van 135.000 tot 275.000.³¹ Deze bevolkingsgroei kon alleen plaatsvinden door het afwezig zijn van ‘crises de subsistance’, waarin bevolkingsgroei doorgaans gevolgd wordt door hongersnood en uiteindelijk bevolkingsdaling. Het doorbreken van deze Maltusiaanse spanningen duidt op een vergevorderde economie en was volgens De Vries alleen mogelijk omdat Amsterdam de graanschuur van Europa was.³² De groei van zowel stedelijke als agrarische bevolking toont de grote mate van integratie van beide economische systemen op een interregionale schaal.³³ Het sterftcijfer lag in steden doorgaans hoger dan het geboortecijfer en er zijn geen redenen om aan te nemen dat dit in Amsterdam anders lag. Wat echter duidt op een goede sociale structuur is het vermogen van de stad om zoveel immigranten op te vangen. De welvaart in Amsterdam leidde tot betere sociale- en gezondheidszorg, voeding, huisvesting en armenzorg. Men kan, mede door deze goede zorg, ook een afname van het aantal “crises de subsistance” zien.³⁴ Dit wordt onder andere mogelijk gemaakt door het goede begrip van de economie van de vroeg 17^e eeuwse bestuurder. Dit is te zien aan de manier waarop broodzetting gebruikt wordt om de prijzen te reguleren. Bij broodzetting wordt de prijs van het brood vastgesteld door de (lokale) overheid. Op die manier blijft er een zekere prijsvastheid aan brood zitten, ook als de prijzen van graan of rogge stegen. De grondstoffen van brood (graan en rogge) werden niet belast door de overheid, maar het brood wel. Vervolgens kreeg de bakker subsidie om de door hoge graanprijzen teruggelopen winst te compenseren.³⁵

De samenleving in het westen werd tegelijk steeds mobieler en afhankelijk van loonarbeid. Dit leidde tot grotere specialisatie en daardoor ook winst. Dit is ook te zien bij de agrarische bevolking, met een grotere commercialisering van de landbouw tot gevolg. Het leidde ook tot een stijging van de reële lonen in Holland in de periode 1590-1621, als enige gebied van Europa. Dit leidde tot goede vooruitzichten van hogeschoolden, wat het vervolgens weer aantrekkelijk maakte om goede scholing te genieten. Door de vraag naar arbeid zorgde men er voor dat ook de armenzorg goed geregeld was. Omdat alle arbeiders hard nodig waren, kon men het zich niet veroorloven dat er mensen werden uitgesloten van dit arbeidsproces omdat ze arm of wees waren.³⁶ De Vries vraagt zich af of deze stijging van de reële lonen een gevolg

³¹ Israel, *De republiek*, 366-371; De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 100

³² De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 67-74

³³ Jan de Vries, *The Dutch rural economy in the Golden Age, 1500-1700* (Londen, 1974), 84-107

³⁴ Israel, *De republiek*, 363-365; De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 749-761

³⁵ Jan de Vries, ‘The political economy of bread in the Dutch republic’, in: Oscar Gelderblom, *The political economy of the Dutch republic* (Cornwall 2009), 85-114

³⁶ Israel, *De republiek*, 371, 387, 389-391.

is van de traditie, of van de marktwerking. Hij erkent de marktgerichtheid van zowel de stad als het platteland en stelt dat die marktwerking door moet hebben getreden bij de beïnvloeding van de nominale lonen. En terwijl in de rest van Europa de nominale lonen dalen, stijgen die van de Nederlanden. Dit gaat gepaard met een hoge inflatie, waardoor onduidelijk is in hoeverre de reële lonen meekomen met de nominale lonen. Als gekeken worden naar de omliggende landen, lijkt deze ontwikkeling in eerste instantie slechts het voorkomen van uitholling van de reële lonen. Toch is er over de periode vanaf 1560 tot aan 1700 een stijgende trend te zien wat betreft de reële lonen. Al met al kan geconcludeerd worden dat de arbeidende en agrarische klasse het in Holland een stuk beter hadden dan hun Europese tijdgenoten.³⁷

Energieverbruik en technologische innovatie

Een ander modern aspect van de economie was het hoge energiegebruik per hoofd van de bevolking in de Nederlanden. Vaak wordt modern ook aangeduid met het feit dat er niet alleen maar arbeid wordt gebruikt, maar dat er energie gehaald wordt uit de grondstoffen van de aarde, waardoor arbeid zich kan specialiseren. Hiermee wordt doorgaans de Industriële Revolutie bedoeld, waardoor het gebruik van steenkool een belangrijke positie kreeg binnen de industrie. In de Nederlanden was echter al vanaf een vroeg moment in de geschiedenis een gebruik van turf ingeburgerd geraakt. Dit gebruik van turf wordt echter vaak afgedaan als organisch gebruik van de aarde, in plaats van de op mineralen (steenkool) gebaseerde economie van de Industriële Revolutie. Toch kan niet ontkend worden dat de grondstoffen van de natuur ingezet werden voor economisch gewin.³⁸ De grote macht die de Hollanders over de natuur kregen leek echter van korte duur, aangezien landaanwinning en veenwinning op lange termijn resulteerden in een dalende bodem, waardoor rivieren relatief hoger kwamen te staan. Dit leidde tot dijkverzakkingen en het dichtlibben van natuurlijke havens.³⁹

Een belangrijke schakel in moderne economische groei is technologische vooruitgang. Dit is zeker te zien als de Industriële Revolutie als kantelpunt van traditioneel naar modern genomen wordt. Niet alleen technologisch had de Industriële Revolutie gevolgen, maar ook sociaal en economisch. Dit kanteplunt in de geschiedenis wordt vaak gesitueerd ná de Nederlandse Gouden Eeuw. Een deel van de economische historici stelt dat Nederland niet kon

³⁷ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 701-741

³⁸ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 61

³⁹ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 62-66

overschakelen op een economie gebaseerd op mineralen en bleef hangen in de organische economie. Hier sluit het argument van de kooplieden economie op aan. De economie was net zoals in Italië, Vlaanderen en Brabant een kooplieden kapitalisme. Hier staat tegenover dat de organisatie van de productie wel uniek was en niet te vergelijken met Italië of de Zuidelijke Nederlanden. De hoge investeringen maakten de enorme omvang van de handel mogelijk. Ook zijn er door middel van hoge investeringen grotere opbrengsten in de oogsten waar te nemen.⁴⁰ Davids stelt een agrarische groei vast die afwijkt van het Europese patroon. Door specialisatie worden er meer opbrengsten gegenereerd die afgezet kunnen worden bij de steden. Dit was mogelijk door investeringen in onder andere dijkbouw. Dit leverde niet alleen meer grond op, maar ook werkgelegenheid.⁴¹ Er zijn ook investeringen ten behoeve van het vergroten van de arbeidsproductiviteit binnen de agrarische sector, zoals bemesting en het investeren in de kwaliteit van het land en het bouwen op het land. Hiervoor was het ontbreken van feodale structuren noodzakelijk. Dit duidt zeker op moderniteit.⁴²

In de constructieindustrie is echter weinig innovatie te zien. Ook binnen de productie van consumenten goederen wordt veel geïmporteerd om vervolgens bewerkt te worden. De toename in productie op tal van gebieden is volgens Davids meer toe te schrijven aan de toenemende arbeid en kapitaal. Er is meer van beide beschikbaar, waardoor investeringen zich richten op nieuwe werkplaatsen in plaats van betere werkplaatsen. Wellicht heeft het ruime aanbod van arbeid zelfs innovatieve impulsen gedrukt. Een belangrijke extra dimensie aan de industrie is de grote afzetmarkt die door de internationale functie van Amsterdam bereikt wordt. Dit betekent echter niet dat er totaal niet geïnvesteerd werd in nieuwe technieken. De innovatie binnen de dijkbouw (stenen dijken), scheepsbouw (de “fluit”), visserij (haringen reeds op zee conserveren) en zo zijn er nog een aantal voorbeelden te noemen, zijn zeker gevolgen van toenemende investeringen. Deze innovaties waren belangrijk en misschien zelfs noodzakelijk voor de leidende positie in de nijverheid die de Noordelijke Nederlanden verwierven, maar niet een voldoende verklaring. De grotere afzetmarkt dan concurrenten, de goedkope grondstoffen door de stapelmarkt, het ruime aanbod van geschoolde arbeidskrachten en het beschikbare kapitaal (dat dus voornamelijk in nieuwe werkplaatsen geïnvesteerd werd), zijn minstens net zo belangrijk, dan wel belangrijker, dan de technologische innovatie.⁴³ Dat neemt niet weg dat zonder technologische ontwikkeling de Republiek niet zo lang aan kop hadden kunnen blijven

⁴⁰ Karel Davids, *The rise and decline of Dutch technological leadership : Technology, economy and culture in the Netherlands, 1350-1800* (Leiden, 2008), 1-22

⁴¹ Davids, *The rise and decline*, 57-67

⁴² Davids, *The rise and decline*, 92-95

⁴³ Davids, *The rise and decline*, 123-126, 132-142, 150-199

van de internationale nijverheid. Vooral het grootschalig gebruik van wind en turf als energiebron boven die van mankracht, toont dat de aanzet voor een moderne economie, afhankelijk van de krachtbronnen van de aarde, hier wel gegeven was. Zonder het gebruik van deze energiebronnen was een marktleidende positie niet mogelijk geweest.⁴⁴ Zoals ook bij Davids beschreven wordt, moeten grenzen overschreden worden om te kunnen spreken van moderne economische groei. De Vries en Van der Woude wijzen op dezelfde ontwikkelingen op technologisch gebied die ook terug te zien zijn in Davids werk. Vooral de investeringen in de scheepvaart, visserij en de nijverheid zijn belangrijk geweest om de arbeidsproductiviteit te verhogen en op die manier de groei vast te kunnen houden.⁴⁵

Het doorbreken van Malthusiaanse spanningen en bestaanscrises

De Vries en Van der Woude bieden in hun sluitende hoofdstuk een belangrijk betoog voor de moderniteit van de Hollandse samenleving. Hierbij worden de Malthusiaanse spanningen en de “crises de subsistance” aangevoerd als belangrijke instrumenten om moderniteit te meten. Deze bestaanscrises worden uitgebreider behandeld in het eerdere werk van Jan de Vries. Hierin beschrijft hij de twee mogelijkheden bij bevolkingsgroei van de agrarische sector. Wanneer de bevolking toeneemt, zullen de prijzen stijgen, waardoor binnen het boerenmodel (*peasant model*) de boeren minder afhankelijk willen zijn van de markt. Hierdoor worden ze meer zelfvoorzienend en breiden ze hun activiteiten uit. Daardoor worden ze tevens armer, waardoor adellijke of stedelijke elite, die winstperspectief zien in de landbouw, de grond op kunnen kopen. Dit zorgt voor verarming van de boeren en fragmentatie van het land onder de boeren. De andere mogelijkheid is het specialisatiemodel, waarbij boeren zich gaan specialiseren om de markt van agrarische producten te voorzien. Dit leidt tot verbetering van de positie van de boeren, doordat ze meer geld hebben door de hogere prijzen. Ze herinvesteren vervolgens het geld in de kwaliteit van hun landbouwgrond, zodat hogere winsten gehaald kunnen worden. Hiervoor is het noodzakelijk dat de landbouw al een bepaalde vorm van marktgerichtheid heeft en die marktgerichtheid heeft een zekere interregionale handel nodig.⁴⁶ Tot 1570 lijken de bestaanscrises zo nu en dan te hebben plaatsgevonden. Tot die periode is er ook een snelle bevolkingsgroei die leidt tot een koopkrachtdaling (Malthusiaanse spanningen). Na een klein dipje, waarschijnlijk te verklaren door externe factoren (de Opstand), zet deze bevolkingsgroei

⁴⁴ Davids, *The rise and decline*, 199-201

⁴⁵ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 790

⁴⁶ Jan de Vries, *The Dutch rural economy*, 1-10.

echter door, zonder dat de bestaanscrises terugkeren. De arbeidsproductiviteit moet dus gestegen zijn om de verminderende meeropbrengsten te kunnen compenseren. De oorzaak hiervan leggen ze bij de wisselwerking tussen de Baltische handel en de binnenlandse landbouw.⁴⁷

Een belangrijke ander teken van moderniteit is de Amsterdamse stapelmarkt, die niet enkel het gevolg was van een productieoverschot op Europese markten, maar een complex samenspel van vraag en aanbod. De winsten die daar behaald werden, vloeiden niet enkel terug in nieuwe handel, maar zorgden ook voor permanente verbetering van scheepvaart, landbouw en nijverheid door investeringen. Door binnen de premoderne economische structuren te denken is een ondergang van de economie onvermijdelijk, terwijl de ondergang van de Nederlandse economie voornamelijk een gevolg was van moderne problemen als teruglopende werkgelegenheid en winstkansen, zonder dat de bestuurlijke elite wist hoe ze met deze problemen om moest gaan. De investeringen in technische vooruitgang, kapitaal en handel op lange termijn, in plaats van grondbezit, wijzen op het moderne karakter van deze economie.⁴⁸

⁴⁷ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 790-793

⁴⁸ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 790-806

Conclusie

In de vorige hoofdstukken is beschreven welke moderne en niet-moderne aspecten de economie tijdens de periode ca. 1550 tot ca. 1650 had. Het is enigszins problematisch om het woord modern te definiëren. Modern is op twee manieren te bekijken: vanuit historisch perspectief en vanuit ons huidige perspectief.

Vanuit historisch perspectief is de Hollandse economie modern te noemen. In deze zin betekent modern: verder ontwikkeld dan de directe omgeving. De directe omgeving ondervond nog de lasten van het feodale systeem en de beperkingen van de agrarische samenleving, terwijl Holland via een complex en uitgebreid systeem van interregionale handel de eigen economie kon specialiseren. Dit alles was mogelijk door een samenloop van omstandigheden die haar brandpunt vinden in de periode ca. 1590 tot ca. 1630 in Holland. De relatieve en absolute rijkdom van het grootste deel van de Hollandse bevolking was hiervan het resultaat. Een ander gevolg was het uitblijven van bestaanscrises, die de rest van Europa nog regelmatig teisterden.

Vanuit ons huidige perspectief lijkt de economie gedateerd. De economie is niet in staat om het mercantilisme van de andere landen effectief tegen te gaan, waardoor de Hollandse economie na een lange periode van stagnatie vanaf de tweede helft in de 18^e eeuw echt achteruit begint te gaan. Pas aan het einde van de 18^e eeuw wordt het welvaartsniveau echter ingehaald door andere landen. De economische groei die door de Industriële Revolutie is ingezet, gaat in principe door tot op de dag van vandaag. Het grootschalig gebruik van grondstoffen en de daarbij vrijgekomen energie zorgen voor een verhoging van de arbeidsproductiviteit die definitief de bestaanscrises uit onze samenleving heeft doen verdwijnen. Het terugkeren van bestaanscrises in Holland gedurende de 19^e eeuw geeft aan dat de economie niet blijvend succesvol was en dat in die zin een breuk te zien is met de economie van Holland in de 16^e en 17^e eeuw en de economiën van Europese grootmachten die opkomen na de Industriële Revolutie.

Het is echter te makkelijk om te zeggen dat de economie niet modern is, wanneer gemeten wordt met de huidige maatstaven. Het is beter om te spreken van een moderne economie, die nog wat kinderziektes had. Niet elke moderne vorm is direct goed of perfect. Er is duidelijk te zien dat Holland de traditionele beperkende ketens van zich af had geworpen en daarmee een ongeziene economische groei bewerkstelligde. Ook is te zien dat daarna de “wet van de remmende voorsprong” optreedt. Andere landen krijgen grip op de ontstane situatie en proberen deze naar hun hand en voordeel te zetten. De goede handelspraktijken krijgen navolging in andere landen en zorgden er daarmee voor dat er ook in andere landen een basis gelegd kon

worden voor exponentiële groei. Het argument dat de groei na de Industriële Revolutie oneindig is, terwijl Holland duidelijk een eindige groei laat zien is niet voldoende. De periode van economische dominantie van een goede twee eeuwen van Holland is te lang om te spreken van een incident. Bovendien bevinden we ons nog in het systeem dat door de Industriële Revolutie is gecreëerd en is het daarom lastig om die periode goed te bekijken. Onze huidige economische superioriteit zal ook ooit eindigen of zal plaatsmaken voor een nieuw systeem. De “end of history” gedachte van Fukuyama zorgt voor een te deterministische blik op de unieke ontwikkelingen die in Holland gaande waren en uiteindelijk hebben gezorgd voor de Gouden Eeuw. Het economische systeem van Holland kan dan ook een blauwdruk van economische groei worden genoemd. Niet in alles perfect en niet in staat om de terugval tegen te gaan, maar de breuk met het verleden en de omgeving is te groot om het niet als modern te beschouwen.

Literatuurlijst

- Davids, Karel, *The rise and decline of Dutch technological leadership : Technology, economy and culture in the Netherlands, 1350-1800* (Leiden, 2008)
- De Vries, Jan, *The Dutch rural economy in the Golden Age, 1500-1700* (Londen, 1974)
- De Vries, Jan en Van der Woude, Ad, *Nederland 1500-1815 : De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995)
- Gelderblom, Oscar, *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt* (Hilversum, 2000)
- Gelderblom, Oscar (red.), *The political economy of the Dutch republic* (Cornwall 2009)
- Israel, Jonathan, *De republiek 1477-1806, Deel I: tot 1647* (Franeker, 1996)
- Lesger, Clé, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opstand : Kooplieden, commerciële expansie en veranderingen in de ruimtelijke economie van de Nederlanden ca.1550-ca.1630* (Hilversum, 2001)